

ra İsfahan'a giderek bazı âlimlerden hadis dinledi ve kütüphanelerdeki birçok edebî eseri istinsah etti. Ardından Bağdat'a döndü ve bir süre daha burada kaldı. İleri yaşlarında Ebû Gâlib Ahmed b. Benna, Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. Muhammed b. Husayn ve bazı âlimlerden hadis dinledi. Kendisi de dil ve edebiyat dersleri verdi ve Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh fi'n-naḥv* adlı eserini okuttu.

İbnü'd-Dehân 544 (1149) yılında Musul üzerinden Dimaşk'a gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldı. Musul'a uğradığında Vezir Cemâleddîn-i İsfahânî ile görüştü. Vezirin kendisine yakınlığı göstermesi üzerine onun himayesine girdi. Vezir ondan ders vermesini ve kitap yazmasını isteyerek Dimaşk'a gitmesine engel oldu. Yirmi dört yıldan fazla kaldığı Musul'da zamanını ders verip eser yazarak geçirdi (Safedî, *Nektû'l-himyân*, s. 158). Hayatının sonlarına doğru kütüphanesini Musul'a naklettirirken Bağdat'ta meydana gelen sel baskınında kitaplarının çoğu telef oldu. Kendisine ulaşanlar ise kokmuş ve harap olmuştu. Eserleri bu durumdaki kurtarmak ve kötü kokuyu gidermek için tavsiye edilen ladin reçinesi buharını fazla miktarda kullanınca gözlerini kaybetti. Musul'da vefat etti. Hayatının son yıllarında dünyaya gelen tek oğlu Ebû Zeke-riyyâ Yahyâ b. Saîd de kendisi gibi edip ve şairdi.

Dil ve edebiyat alanında otorite sayılan Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî, İbnü's-Şecerî ve İbnü'l-Hasşâb gibi âlimlerle çağdaş olan İbnü'd-Dehân'ın ilmi yönden bunlardan üstün sayıldığı ve zamanının Sîbeveyhi'si olarak kabul edildiği belirtilmektedir (meselâ bk. Yâkût, XI, 220; İbn Hallikân, II, 383). Ünlü hattat Yâkût el-Mevsîlî ile hadis âlimi Mecdüddin İbnü'l-Esir el-Cezerî ondan dil ve edebiyat dersleri almıştır (Yâkût, XIX, 312; İbn Hallikân, VI, 119). Aynı zamanda şair olan İbnü'd-Dehân'ın bir divanının bulunduğu bahsedilmekte, bazı kıta ve beyitleri kaynaklarda yer almaktadır (*Kitâbü'l-Fuṣûl* [nşr. Nâciye Muhammed], neşreden giriş, s. 19-21).

Eserleri. 1. *el-Ezdâd fi'l-luḡa*. Arap dilindeki karşıt anlamlı kelimelere dair bu risâle Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn tarafından neşredilmiştir (*Nefâ'isü'l-maḥtû-tât* içerisinde, Necef 1371/1952, s. 1-21; Bağdad 1963, s. 85-108; ayrıca müstakil olarak Bağdad 1372/1953). 2. *Kitâbü'l-Fuṣûl fi'n-naḥv (fi'l-'Arabiyye)*. Esere Mecdüddin İbnü'l-Esir *el-Bed' fi 'İmi'l-'Arabiyye* adlı bir şerh yazmıştır (şerhin farklı bir ismi için bk. İbn Hallikân, IV, 141).

Nâciye Muhammed Abdürrâzık Ades, eseri *Kitâbü'l-Fuṣûl fi'l-'Arabiyye* adıyla yüksek lisans tezi olarak tahkik edip yayımlamış (Amman 1401/1981), kitap ayrıca Fâiz Fâris tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1409/1988). 3. *el-Fuṣûl fi'l-kavâfi*. Arap şiirinde kafiyeyle ilgili çeşitli meselelerin incelendiği bir risâle olup İbnü'd-Dehân'ın hayatı ve eserlerine dair bir mukaddime ve çeşitli notlarla birlikte Sâlih b. Hüseyin el-Âid tarafından yayımlanmıştır (*Mecelletü Câmî'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, XVI [Riyad 1417/1996], s. 193-270). 4. *el-Ğurre fi şerhi'l-Lüm'a*. İbn Cinnî'nin nahve dair *el-Lümâ'nin* şerhi olan eserin bazı kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur (Kahire el-Hizânetü't-Teymûriyye, Nahiv, nr. 171; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1495; Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 949). 5. *Şerhu ebniyeti Sîbeveyhi*. Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında geçen morfolojik yapı ve kalıpların izahına dair olan eseri Hasan Şâzeli Ferhûd neşretmiştir (Riyad 1987). 6. *Kitâbü Şerhi'd-Dürûs fi'n-naḥv (Baṣṭü'n-nüfûs fi şerhi'd-Dürûs)*. Müellifin günümüze ulaşmayan eserinin şerhi olup İbrâhim Muhammed Ahmed el-İdkâvî tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1411/1991). 7. *ed-Dürûs fi 'ilmeyi'l-'arûz ve'l-kavâfi* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2031; Gotha, Landes Bibliothek, nr. 358/1). 8. *Şerhu'l-İzâh*. Ebû Ali el-Fârisî'ye ait eserin şerhi olup *eş-Şâmil* adıyla da anılır (İbnü'l-Kiftî, II, 50; Yâkût, XI, 221). 9. *el-Kaṣide fi 'avî-şi'l-i'râb*. İbn Habbâz el-Mevsîlî'nin bu kasideye yazdığı *el-Fe-rîde fi şerhi'l-Kaṣidetü'lletî enşe'eḥâ Sa'îd İbnü'l-Mü-bârek (İbnü'd-Dehân en-Naḥvî) fi 'avî-şi'l-i'râb* adlı şerhi Abdurrahman b. Süleyman el-Useyman yayımlamıştır (Kahire 1410/1990). 10. *Bâbü'l-hicâ'*. İmlâ esaslarına dair olan eseri Fâiz Fâris neşretmiştir (İrbid 1406/1986). 11. *el-Muḥtaşar fi'l-kavâfi* (yazma nüshası için bk. C. Zeydân, *Âdâb*, III, 41). 12. *er-Risâle-tü's-Sa'diyye fi'l-me'âhiẓi'l-Kindiyye mine'l-me'âni't-Tâ'iyye (el-Me'âhiẓü'l-Kindiyye)*. Mütenebbî'nin Ebû Temmâm ve Buhtûrî'nin şiirlerinden yaptığı intihale dair olan eser üzerine Ziyâeddin İbnü'l-Esir tarafından *el-İstidrâk* adıyla yazılan reddiyenin yazma nüshası Köprülü Kütüphanesi'ndedir (nr. 1204).

İbnü'd-Dehân'ın kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *ed-Dürûs fi'n-naḥv*, *Tefsîrü'l-Kur'an*, *Tefsîrü'l-Fâtîha*, *Tefsîrü'l-İhlâş*, *İzâletü'l-mirâ' fi'l-ğayn ve'r-râ'*, *Divânü resâ'il*, *Zehrü'r-riyâz*, *Kitâbü'r-Riyâza*, *Şerhu bey-*

tin li-Şâlih b. Ruzzik, *el-Ğunyetü fi'd-Dâd ve'z-zâ'*, *Kitâb fi'l-künâ*, *Kitâbü'l-Kânûn fi'l-luḡa*, *el-Ma'kûd fi'l-maḥşûr ve'l-memduḍ*, *en-Nuket ve'l-işârât 'alâ elsineti'l-hayvânât*, *Takvîmü'n-nazar*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'd-Dehân, *Kitâbü'l-Fuṣûl fi'l-'Arabiyye* (nşr. Nâciye Muhammed Abdürrâzık Ades), Amman 1401/1981, neşreden giriş, s. 1-44; a.e. (nşr. Fâiz Fâris), Beyrut 1409/1988, neşreden giriş, s. 13-31; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruwât*, II, 47-51; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XI, 219-223; XIX, 312; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 382-385; IV, 141; VI, 119; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XX, 581-582; Safedî, *Nektû'l-himyân* (nşr. Ahmed Zekî Bek), Kahire 1329/1911, s. 158-159; a.mlf., *el-Vâfi*, XV, 250 vd.; Delci, *el-Felâke ve'l-meṣṣû-kûn*, Kahire 1322, s. 126-127; Süyûtî, *Buḡyetü'l-uu'ât*, I, 587; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfesssî-rîn*, I, 190-191; *Keşfü'z-zunûn*, I, 72, 116, 212, 438, 752, 872; II, 960, 1156, 1212, 1265, 1438, 1563, 1630, 1977; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum 1391, IV, 54-56; Brockelmann, *GAL*, I, 281; *Suppl.*, I, 494; Fuâd Seyyid, *Fihrisü'l-maḥtûṭâtü'l-muşavvere*, Kahire 1954, I, 386, 389, 392, 393, 401; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 41; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 348-349; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihrisü maḥtûṭâtü Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, II, 166-167; a.mlf., *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 348; M. Sadi Çöğenli - Kenan Demiryak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 1995, s. 166-167; Sâlih b. Hüseyin el-Âid, "el-Fuṣûl fi'l-kavâfi", *Mecelletü Câmî'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye*, sy. 16, Riyad 1417/1996, s. 193-270.

SÜLEYMAN TULÜCÜ

İBNÜ'D-DELÂİ

(ابن الدلاي)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer
b. Enes b. Dilhâs el-Uzrî ed-Delâi
(ö. 478/1085)

Hadis hâfızı ve coğrafyacı.

4 Zilkade 393'te (4 Eylül 1003) Endülüste Meriye (Almeria) yakınlarındaki Delâye (Dalias) köyünde doğdu. Fetihten sonra İber yarımadasına göç eden Yemenli Arap kabilelerinden Uzre'ye mensuptur. Babasının dedesine nisbetle İbn Dilhâs olarak da anılmaktadır. 407'de (1016-17) anne ve babasıyla birlikte Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı ve ertesi yılın ramazan ayında oraya ulaştı. Mekke'de sekiz yıl kalarak Ebû Zer el-Herevî'den Buhârî'nin ve Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Büdâr er-Râzî'den Müslim'in *el-Câmî'u's-şâ-hih*'lerini dinledi. Ebû'l-Kâsım Mühelleb b. Ebû Süfre'den, ayrıca bir kısmı Mekke'li, diğerleri hac için gelen pek çok âlimden hadis ve fıkıh dersleri aldı. 416'da (1025) Endülüste dönen İbnü'd-Delâi, Meriye Camii'nde ders vermeye başladı. Ara-

larında aynı zamanda kendilerinden hadis dinlediği İbn Rüşd, İbn Hazm ve İbn Abdülber en-Nemerî ile Ebû Ubeyd el-Bekrî, Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, Ebû Ali es-Sadeî, Ebû Ali el-Gassânî'nin bulunduğu çok sayıda tanınmış kişi onun talebeleri arasında yer aldı.

Mâlikî mezhebine mensup olan İbnü'd-Delâî güvenilir bir muhaddis, önemli bir coğrafya âlimidir. İber yarımadasının çeşitli bölgelerine seyahatlerde bulunarak bu yerler hakkında bilgi toplamış, kendisine bu yolculuğunda coğrafyacı Ebû Ubeyd el-Bekrî kılavuzluk yapmıştır. Yâkût el-Hamevî ve Muhammed b. Muhammed el-İdrîsî gibi coğrafyacılar ondan faydalanmış, Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni de *Âşârü'l-bilâd ve aḥbârü'l-ʿibâd* adlı eserinde (meselâ bk. s. 216, 240 vd.) İspanya ve Batı Avrupa ile ilgili coğrafi bilgi verirken onu esas almıştır (Krachkovsky, I, 274). Eserlerinde, çalkantılı mülûkû't-tavâif dönemi (1031-1090) İspanya'sının coğrafi yapısı ile tarihî ve kültürel hareketliliğine ışık tuttuğu kabul edilen İbnü'd-Delâî 19 Şâban 478'de (10 Aralık 1085) Meriye'de vefat etti ve Havz Kabristanı'na defnedildi.

Eserleri. 1. *İftizâzu (İktizâzu) ebkâr evâ'ilü'l-aḥbâr*. Hadis kitaplarından derlenmiş olup Hz. Peygamber henüz hayatta iken fikhî hükümlere esas teşkil eden hadislerden meydana gelmiş bir çalışmadır (İbn Hayr, s. 473; Abdülvâhid Zennûn Tâhâ, s. 150). 2. *Terşî'u'l-aḥbâr ve tenvî'u'l-âşâr ve'l-büstân fi ġarâ'ibi'l-büldân ve'l-mesâlik ilâ cemâ'i'l-memâlik*. Ahmed b. Muhammed er-Râzî'nin başlattığı, Endülüslü âlimlerin sürdürdüğü tarihî ve coğrafi bilgilerin iç içe verilmesi geleneğine (a.g.e., s. 159) uygun olarak kaleme alınan bu tarihî coğrafya eserin de önce kısaca coğrafi bilgiler verilmiş, ardından genişçe tarihî mâlumat kaydedilmiş, olaylar kronolojik sıraya göre sıralanmıştır. Eserin o dönem için önemli sayılabilecek bir özelliği de esas alınan hicrî tarihlerin gerekli görülen yerlerde milâdî karşılıklarının verilmesidir (a.g.e., s. 161). İbnü'd-Delâî bu çalışmasında daha çok müşâhedelerine dayanmış olmakla birlikte önceki müelliflerin eserlerine de başvurmuş, özellikle İslâm öncesi İspanya tarihine dair konularda Ahmed b. Muhammed er-Râzî'den istifade etmiştir. Endülüs'le ilgili araştırmalar için önemli kaynaklar arasında sayılan eserin bir bölümü Abdülazîz el-Ehvânî'nin tahkikiyle yayımlanmıştır (Madrid 1965). 3. *Nizâmü'l-mercân fi'l-mesâlik ve'l-memâ-*

lik. Genel coğrafyaya dair bir risâledir. İbnü'd-Delâî'nin bunlardan başka *De-lâ'ilü'n-nübüvve (A'lâmü'n-nübüvve)* ile *Fehrese* adlı eserlerinden de söz edilmiştir (İbn Hayr, s. 430).

BİBLİYOGRAFYA :

Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, I, 213-217; Sem-âni, *el-Ensâb*, V, 389; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 222, 430, 473; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire-Beyrut 1410/1989, I, 115-117; Dabbî, *Buġyetü'l-mültemis* (Ebyârî), I, 242-244; İbnü'l-Esrî, *el-Lübâb*, I, 522; Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), bk. İndeks; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, XVIII, 567-568; a.mlf., *Târîḫü'l-İslâm: sene 471-480*, s. 216-217; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 259-260; *el-Hulelû's-sündüsüyye*, I, 380-382, 404; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 121; I. Krachkovsky, *Târîḫü'l-edebî'l-coġrafiyyi'l-Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 273-274; Hüseyin Münis, *Târîḫü'l-coġrafiyye ve'l-coġrafiyyin fi'l-Endelûs*, Madrid 1967, s. 81-96; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-Maġribi'l-Arabî*, Rabat 1403/1983, III, 163-164; Abdülvâhid Zennûn Tâhâ, *Dirâsât fi't-târîḫi'l-Endelûsi*, Bağdad 1987, s. 147-166; Manuel Sánchez Martinez, "Razî, fuente de al-ʿUḡri para la España preislámica", *Cuadernos de la Historia del Islam*, III, Granada 1971, s. 7-23; a.mlf., "La cora de Ilbira (Granada y Almería) en los Siglos X y XI, segun al-ʿUḡri (1003-85)", a.e., VII (1975-76), s. 5-78; Ali Refîi, "İbn Delâyi", *DMBİ*, III, 511-513.

THOMAS B. IRVING

İBNÜ'D-DEMÂMİNİ

(ابن الدماميني)

Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî ed-Demâmînî (ö. 827/1424)

Arap dili ve edebiyatı âlimi.

763'te (1362) İskenderiye'de doğdu. İbnü'd-Demâmînî veya Demâmîn diye tanınır. İskenderiye'de akrabası Bahâ İbnü'd-Demâmînî, Abdülvehhâb el-Karavî, Kahire'de Sirâcüddin İbnü'l-Mülakkın, Mecd İsmâîl el-Haneî ve Kemâleddin ed-Demîrî, Mekke'de Kadî Ebû'l-Fazl en-Nüveyrî gibi âlimlerden tahsil gördü. Memleketinde zamanının ileri gelen ilim adamları ile ve bilhassa İbn Haldûn'la uzun süre beraber bulundu. Nâsir et-Tinnîsî, İbn Arafê, Cemâl İbrâhim el-Emyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî gibi âlimlerden de istifade etti. İskenderiye'de birçok medresede ders veren İbnü'd-Demâmînî, Kadî Ahmed İbnü't-Tinnîsî'nin nâibliğini yaptı. Daha sonra onunla beraber gittiği Kahire'de de bir süre aynı göreve devam etti. Ezher'de Arap dili ve edebiyatı dersleri verdi. 800 (1398) yılında Di-maşk'a geldi ve oradan hacca gitti. Hac

dönüşü Kahire'deki nâiblik görevini bırakarak İskenderiye'ye döndü. Şehrin büyük bir camisinde imam-hatiplik yapmaya başladı. Ayrıca ticaretle de meşgul oldu. Borca girerek büyük bir dokuma tezgâhı kurdu. Tezgâhla birlikte evi yanınca ekonomik durumu iyice sarsıldı. Alacaklılarından kaçıp Mısır'ın Saîd bölgesine gittiye de yakalanıp Kahire'ye getirildi. Bu sırada Kahire'de bulunan edip ve şair İbn Hicce el-Hamevî ile sır kâtibi Nâsirüddin İbnü'l-Bârîzî'nin yardımları sayesinde borçlarından kurtuldu ve eski itibarına kavuştu. Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Müeyyed el-Mahmûdî tarafından Mısır'da Mâlikî kadısı olarak tayin edildi. Bazı ciddi suçlamalara mâruz kalması üzerine görevinden ayrılarak tekrar hacca gitti (819/1416). Ertesi yıl Yemen'e geçip Zebîd Camii'nde bir yıl kadar ders okuttu. Fakat burada daha fazla kalma imkânı bulamayıp Hindistan'a geçti. Hindistan'da verdiği dersler ve çalışmalarıyla kısa sürede kendini kabul ettirdi. Ancak buradaki hayatı da uzun sürmeyen İbnü'd-Demâmînî 827 Şâbanında (Temmuz 1424) Hindistan'ın Güllberge şehrinde vefat etti. Bazı kaynaklarda zehirlenerek öldürüldüğü kaydedilmektedir (Sehâvî, VII, 185; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, s. 489). İbnü'd-Demâmînî dil, edebiyat âlimi ve şair olmasının yanı sıra fıkıh, tefsir ve hadis alanlarında da söz sahibiydi.

Eserleri. 1. *el-ʿUyûnü'l-ġāmize ʿalâ ḥabâya'r-Râmize (Şerḫü'l-Ḥazreciyye, Şerḫü ʿArûzi'l-Ḥazreci)*. Ebû Muhammed Abdullah b. Osman el-Hazrecî'nin *el-Ḥazreciyye* ve *er-Râmize* adlarıyla anılan aruza dair kasidesinin şerhidir. Bazı kaynaklarda iki ayrı kitap olarak gösterilen eserde Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Girnâtî'nin *er-Râmize* üzerine yazdığı şerhi esas alan müellif, hocalarının aruza dair görüşleriyle kendi görüşlerini mezcetmiştir. İlk olarak kenarında Şeyhülislâm Ebû Yahyâ Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Fethu Rabbi'l-beriyye bi-şerḫi'l-Kaşıdeti'l-Ḥazreciyye* adlı eseriyle birlikte *el-ʿUyûnü'l-fâḫiretü'l-ġāmize ʿalâ ḥabâya'r-Râmize* ismiyle basılan eserin (Kahire 1303) ilmi neşri *el-ʿUyûnü'l-ġāmize ʿalâ ḥabâya'r-Râmize* adıyla Has-sânî Hasan Abdullah tarafından gerçekleştirilmiştir (Kahire 1383/1973, 1415/1994). 2. *Tuḫfetü'l-ġarib bi-şerḫi Muġni'l-lebîb*. İbn Hişâm en-Nahvî'nin *i-rab* ve edatlarla ilgili *Muġni'l-lebîb* adlı eserinin şerhidir. Bu eser Mısır'da (1305), Ta-kıyyüddin eş-Şümunnî'nin *Kitâbü'l-Munşif mine'l-keḫâm ʿalâ Muġni İbn Hişâm*